Safahat'ın Eğitimsel İmaları

Vefa Taşdelen

Şiir, insanın en eski ifade biçimlerinden biridir. Kahinlerin, büyücülerin, mit ve masal anlatıcılarının bile, sözün etki gücünü artırmak ve bir esrar perdesi oluşturmak için görüşlerini şiir formunda dile getirdikleri bilinir; tragedyalar ve komedyalar da yüzyıllar boyu şiir formunda yazılmıştır. Ama sadece bunlar değil, filozof ve ahlâkçılar, din bilginleri ve destan yazıcıları da şiir sanatının ifade gücünden yararlanmışlardır. Şiir bu yönüyle sadece sanatsal değil, eğitici bir işlevle de ortaya çıkmıştır. Daha yakın zamanlara kadar yabancı dil eğitiminde, gramer ve kelime öğretiminde bile şiirsel formdan yararlanıldığı hatırlanabilir. İslam kültürü içinde şiir, medreselerde tahsili yapılan, kendisiyle ilgilenilmesi gereken yüksek ilimlerden biri olarak görülmüştür. Batı kültüründe Ortaçağ boyunca yedi özgür sanat içinde "trivium"a, (diyalektik, retorik, gramer), İslam kültüründe bir de şiir eklenmiştir. Yüksek ilimlerin, soylu duyguların, derin tecrübelerin ifade aracı olarak görülen şiirle fikir ve düşünce eserleri, nasihatnameler, ahlâk ve hikemiyat kitapları yazılmıştır. Bu eserler doğrudan ya da dolaylı yönden, "kıssadan hisse" türünden anlatılarla okuyanları terbiye etmeye, eğitmeye ve öğretmeye çalışırlar. *Kutadgu Bilig*'i, *Pendname*'yi ve *Hayriyye*'yi örnek gösterebiliriz.

Çağımızın büyük şairi Mehmet Akif de işlevselci bir yaklaşımla, şiir sanatına belirli bir misyon yükler; sözün sanatsal olmasının yanında eğitici, öğretici, uyandırıcı, tebliğ ve telkin edici olmasına da özen gösterir. Başta zihniyet ve eğitim sorunu olmak üzere yaşadığı dönemin toplum ve medeniyet düzeyinde yaşanan hayati sorunları bu aciliyeti ve işlevselliği gerekli kılmaktadır. Bu makale, Akif'in şiirlerini öncelikle işlevselliği bağlamında, eğitim ve zihniyet sorunu çerçevesinde ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1. Akif'in Şiiri

Safahat şiir sanatı açısından risk oluşturabilecek söz yoğunluklu bir eserdir. Şiirin sözle yazıldığı doğrudur, ama sözden tasarruf da gereklidir. Bu özelliği, *Safahat*'ın modern dönemlerin estetik anlayışlarının aksine sanat öncelikli bir nitelik taşımadığını, amacı kendi dışında kalan "işlevselci" bir şiir anlayışı olduğunu gösterir. İşlevsel şiir, şiirin bir işe, bir göreve, bir eyleme koşulmasıdır. Akif'in şiirinde söz bir öyküyü anlatmanın, bir fikri izah etmenin, bir mesaj vermenin, bir eylemi gerçekleştirmenin peşinde hep bir yöne doğru akar. Sözcükler mısraları, mısralar şiirleri, şiirler sayfaları izler. Batılı akımlar, varoluşun koridor ve dehlizlerinde estetik bir yönelim içinde şiirlerinin kumaşını dokurken, Akif, bir toplum ve medeniyetin hayatî sorunları karşısında kendini bir umut ateşi yakmak ve toplumsal bir duyarlılık oluşturmakla yükümlü görür. Devleti elden gitmekte, milleti ezilmekte, yok edilmekte, öldürülmekte, sürülmekte, sömürülmekte, aldatılmakta, köleleştirilmektedir. Bir devir, bir dünya göz göre göre elinden kayıp gitmektedir. Şiir onun için bir çığlık, bir feryat, bir gözyaşı, bir ağıttır; yapabileceği en son şeydir; "aczinin giryesi"dir. *Safahat* öncelikle olağanüstü söyleyişlerle estetik hisler oluşturmak isteyen bir çalışma değildir; bir uyarı, bir haykırış, bir öfke, bir fikir kitabıdır. Şiir sadece bir olayı, bir öyküyü anlatmaz, bir kavrayışa, bir fikir talimine de dönüşür. O zaman *Safahat*'ın sayfaları, çeşitli görüşlerin tartışıldığı felsefi bir diyaloğa, bir fikir işçiliğine, çeşitli görüşlerin tebliğ edildiği bir vaaza da dönüşür. Altıncı kitabın başlığı *Asım*'dır. Anadolu'nun hemen her yerinde rastlanabilecek bu isim, Akif'in hissiyatını, özlem ve hayallerini yansıttığı bir "diyalog şiir"dir. İkinci kitabın başlığı *Süleymaniye Kürsüsünden*, dördüncü kitabının başlığı da *Fatih Kürsüsünden*'dir. Şair, konuşulanı nakleden kişi konumunda olsa da aslında konuşan, söyleyen, hitap eden, vaaz veren, duyguları dile getiren kendisidir. Şiir doğrudan bir "nutuk" şeklinde ortaya çıkar.

Gerçekte, Akif onda şiir arayanların bulamayacağını söylerken şiirin bu işlevsel yönüne dikkat çeker. Şiirin estetik değeri açısından güzel ve sanatsal söylemek elbette önemlidir, ancak onun için öncelikli değildir. "Dilin döndüğü şiveyle bütün gün yazmak" şairliğinin gereğidir, ama bu tür bir yazarlık da bir başka yükümlülüğün gereğidir: uyanışın, silkinişin, aydınlanmanın, kurtuluşun! Akif her şiirinde bir fikir beyan ederek, bir ders vererek bir temel düşünceye giden yolları pekiştirmek ve genişletmek ister. Bir hakikat dersi (*ders-i hakikat*) (S. 73), bir aydınlanma vesilesi olarak şiir, onun poetikasının temelini oluştur.

2. Safahat'ın Eğitimsel İmaları

2.1. Kıssadan Hisse: Akif bir öykücüdür; öykü yazmak için şiir, şiir yazmak için öykü yazar. Yaptığı betimlemelerle, kurguladığı diyaloglarla, gerçekçi bir tarz sunar. Öyküler, yer, zaman ve olay bütünlüğü içinde bir insicam, neden sonuç ilişkisi içinde verilir. Betimlemeler tanıtıcı, ayrıntılı ve aydınlatıcıdır. Mekân özelikleri ve insanların ruh hâlleri belirgin çizgileriyle verilir. Üslup, tiyatral özellikler taşır. Kişilerin fiziksel ve ruhsal özellikleri belirgin ve tanımlayıcıdır. Ortada cahilliğin, hurafenin, fakirliğin, sefaletin bileşkesinden oluşan bir yıkıntı vardır. Ezilen, dövülen, itilen kadınların, sarhoş ve işsiz kocaların, aç ve giysisiz çocukların, hasta gençlerin görünüşe çıktığı bir sahne söz konusudur. Diyaloglar vardır. Hikâye anlatma isteğinin temelinde sözlü gelenek, sözlü gelenekteki "kıssa" anlatma isteği vardır. Bu onların eğitici olma özelliğinden kaynaklanır. Basit ve anlaşılır olsun ki, insanlar kolaylıkla okuyup anlayabilsinler. Mehmet Akif, hikâyelerle, gündelik hayattan kesitlerle kıssa anlatıcılığını, kıssayla hisse verme geleneğini sürdürür. Bu bir eğitim biçimidir. Akif'in hikayeleri kimi özellikleri ile modern öykü tarzına uysa da "hisse vermeye yönelik" karakteri ile sözlü gelenekteki kıssa anlatıcılığı ile buluşur. Artık burada estetik değer ikincil planda kalır; söz ders vermenin, eğitmenin, terbiye etmenin, yol yordam göstermenin aracı hâline gelir. Hikayesiz şiirlerinde ise toplumsal bir yaraya parmak basar, öğüt verir, nasihat eder, uyarmaya çalışır. Öte yandan, "ey sevgili kârî" diye başlayan, okuyucuyla doğrudan diyalog kurduğu şiirleri de vardır. *Safahat* baştan sona eğitimsel imalarla yüklüdür.

2.2. Pratik Boyutlu Eğitim: Yukarıda da değinildiği üzere, *Safahat*'ın kendisi bizzat eğitici bir metindir. Anlattığı öykülerle, verdiği derslerle, öne çıkardığı diyalog, analiz ve vaazlarla öncelikli olarak eğitmeyi, terbiye etmeyi, huy ve mizaç kazandırmayı amaçlar. Bunun yanında, doğrudan açık ve sistematik bir şekilde olmasa da dolaylı olarak eğitimin anlamı ve değeri üzerine göndermeleri ve imaları vardır. Akif, yığılan sorunların çözülebilmesi, bilimde ve teknolojide gereken atılımların sağlanabilmesi, ülke insanının işsizlikten, yoksulluk ve sefaletten kurtulabilmesi için sonuç ve çözüm üretecek bir eğitimden yanadır. Döneminin devasa sorunları karşısında, eğitime faydacı bir tutumla yaklaşması, Akif'in pragmatist bir kişi olduğu anlamına gelmez, daha çok ülkenin çözülmeyi bekleyen acil sorunlarının olduğu anlamına gelir. Bu nedenle salt kuramsal bilgi, onun için fazla bir anlam ifade etmez. Çözüm sunan, fayda sağlayan eğitim, iyi bir eğitimdir. "Nazariyât ile bir şeyler olur zannetme" derken, pratiğin önemine dikkat çeker. Zaman sözün, kuramın zamanı olmaktan çok pratiğin, eylemin zamanıdır. Akif'in beklentisi, kuramsal boyutu yanında pratik (*amelî*) bir boyut da taşımasıdır. O, pratik değerinden ötürü bilime, eğitime, fen ve teknolojiye önem verir. *Safahat*'ın *Asım* başlığını taşıyan altıncı kitabında bu eksikliğe dikkat çeker: Mülkiye vardır, tıbbiye vardır, bahriye vardır, mühendishane vardır, baytar ve ziraat okulları vardır, buna rağmen ihtiyaç duyulan elemanlar dışarıdan, Avrupa'dan getirtilmektedir. Sözgelimi tersane konusunda İngiltere'den, yıkık bir köprünün tamiri için Belçika'dan, bütçe hesapları konusunda başka ülkelerden, sanayi konusunda Bürüksel'den, Berlin'den, Mançester'dan elemanlar getirtilmektedir. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Akif, çözüm getirecek, fayda sağlayacak, bireysel, toplumsal hayatta karşılık bulacak bir eğitim pratiği taraftarıdır. *"Bize lazım iki şey var: biri mektep, biri yol"* derken bilimin ve eğitimin uygulamada karşılık bulması gerektiği konusuna işaret eder. Zira bilim ve eğitim yığılan sorunlara çare ve çözüm üretmelidir.

2.3. Aydınlanma Düşüncesi: Akif, İslam uygarlığını düştüğü acıklı ve ölümcül durumdan kurtarıp ayağa kaldıracak bir inkılâp ister, hem de acilen, bir an önce. Zira yığılan sorunlar, kültür ve medeniyet, devlet ve toplum olarak içine düşülen acziyet karşısında beklemeye tahammül kalmamıştır. Peki, bu nasıl olacaktır? Öncelikle salt kuram (*nazariyat*) ile olacak bir iş değildir. Bu iş bir üniversite kurmak, bilim ve teknoloji üretmekle olur. Bu üniversitede ileri düzeyde kuramsal ve uygulamalı bilimler öğretilecek, salt nazariyata dayanmadığı için bilimin teknoloji şeklinde somutlaşmasına da imkân tanıyacaktır. İslam toplumlarının içinde bulunduğu çöküşten, bilim ve teknoloji ile çıkmaları mümkün olacaktır. Bu düşünce Akif'in aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturur. Akla, bilime ve teknolojiye değer veren bir tutumla kurulacak üniversite (*medrese*), İslam ülkelerinden gelecek gayretli, yetenekli gençleri eğiterek ülkelerine gönderecek, böylece bilimsel ve teknolojik bir gelişme sağlandığı gibi zihniyet de hurafelerden, batıl inanışlardan

arınarak çağın taleplerine cevap verebilen, anlayışa ulaşabilecektir. Asım, bu aydınlanmanın ve arınmanın sembol kişiliğidir.

Akif'in şiirlerine temel karakterini kazandıran, bu şiirin anlam ve değerini oluşturan bir kurtuluş fikrinden söz edebiliriz. Akif bu fikri geliştirir baştan sona: Cehaletten kurtuluş, tembellikten kurtuluş, sefaletten kurtuluş, gerilikten kurtuluş, adaletsizlikten kurtuluş, kölelikten kurtuluş, müstemleke olmaktan kurtuluş. *Safahat*'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünden* ve dördüncü kitabı *Fatih Kürsüsünden*, bu iki vaaz, Akif'in fikir ve düşüncelerinin ifadesi açısından önemlidir. İslam coğrafyası bir baştan bir başa yangın yeri gibidir. İslam'ı anlama ve yaşama konusunda ortaya çıkan derin sorunlar, bir zihin kirliliği ve akıl tutulması oluşturmuş; cehalet, hurafe, tembellik, miskinlik, yoksulluk, bu zihinsel geriliğin ürünleri olarak ortaya çıkmıştır. Eski başarıların yeniden üretilmesi bir yana, onların anlaşılması ve analiz edilmesi bile imkânsız hâle gelmiştir. Yapılacak tek şey dini yeniden anlamak; akla, sağduyuya ve bilime sahip çıkmaktır. Bunun yolu da eğitimden geçer. İslam medeniyeti, içine düştüğü çöküşten, akılla, Batı'nın bilimini ve fennini alarak, fakat ahlâkından (sömürücü, maddeci ve hazcı ahlâkından) uzak durarak kurtulabilir. Bunun için gerekli olan ilk ve en önemli şey, tembelliğin terk edilerek çalışmanın teşvik edilmesidir. Fakirlik, sefalet, cahillik acil olarak üstesinden gelinmesi gereken illetlerdendir. Bu açıdan bakıldığında, Akif'in şiirinin bir refleks, bir vicdan sızısı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Zihinsel kirlenme, ahlaksal ve ruhsal yozlaşma, beraberinde çöküşü ve gerilemeyi de getirmiş; Asya, Afrika ve Ortadoğu'daki İslam coğrafyası, hızlı bir şekilde müstemleke olmaya başlamıştır.

Sonuç

Kurtuluş ve aydınlanma düşüncesi bağlamında Akif'in üzerinde durduğu temel konu zihinsel arınmadır. Bu önemli bir anlayıştır; zira Akif, İslam kültürünün duraklama (yeni değerlerin üretilememesi) ve gerilemesinin (bir zamanlar üretilen değerlerin anlaşılamaması ve giderek unutulması) temelinde rasyonel, bilimsel ve sağduyulu yaklaşımlardan uzaklaşılmasının bulunduğunu düşünür. Arınma ile zihinler sağlıklı bir yapıya, inanç da kendi saflığına kavuşacaktır. Tarihsel ve kültürel koşullanmaları aşıp vahyin kendisi ile yüzleşmek, İslam dünyası için önerilen aydınlanma projesinin özünü oluşturur; aksi hâlde saf ve sahih dinsel tecrübeye ulaşmak mümkün olmayacaktır. *Safahat*'ın dünyası, sağduyunun, olması ve yaşanması gerekenlerin dünyasıdır. Bu nedenle ahlâka, erdeme, çalışmaya, gayrete, bilime ve tekniğe ilişkin konularda sık sık alıntılanabilecek, misal verilebilecek, göndermede bulunulabilecek mısraları vardır. *Safahat*, bir yönüyle ve bir kısmıyla değil, her yönüyle ve her bölümüyle baştan sona eğiticidir.